

LITIKUM

A Kőkor Kerekasztal folyóirata
Journal of the Lithic Research Roundtable
1. évfolyam • Volume 1 • 2013

LITIKUM

Litikum
A Kőkor Kerekasztal folyóirata
Journal of the Lithic Research Roundtable

1. évfolyam • Volume 1 • 2013
Szerkesztők • Edited by
Zsolt Mester, György Lengyel, Viola T. Dobosi,
Attila Király

HU ISSN 2064-3640
www.litikum.hu

LITIKUM – A KŐKOR KEREKASZTAL FOLYÓIRATA

Litikum - Journal of the Lithic Research Roundtable

Volume 1 • 2013

HU ISSN 2064-3640

A Litikum a kőszelvényekkel foglalkozó szakembereket tömörítő Kőkör Kerekasztal évente egyszer megjelenő elektronikus folyóirata (ISSN 2064-3640 (Online)). A Litikum célja olyan tudományos cikkek publikálása, amelyek a Kárpát-medence és a környező területek kőkorát érintik, kőszelvényekkel kapcsolatos kutatások eredményeit mutatják be, elméleteket fejtenek ki, módszereket és megközelítési módokat ismertetnek. További információk honlapunkon: <https://litikum.hu>

The Litikum is a platinum open access electronic journal of the Lithic Research Roundtable, an informal assembly of lithic experts in Hungary, with a volume per year (ISSN 2064-3640 (Online)). Litikum publishes articles (1) from the field of archaeology concerning lithic research of the Palaeolithic, Mesolithic, Neolithic and later periods, and (2) developing theoretical and methodological issues related to the field of lithic studies in general. For further information, see <https://litikum.hu>

SZERKESZTŐSÉG • EDITORIAL BOARD

Mester Zsolt • Zsolt Mester, Eötvös Loránd Tudományegyetem • Eötvös Loránd University
főszerkesztő, szerkesztésért felelős személy • editor-in-chief, responsible editor • litikum@litikum.hu

Lengyel György • György Lengyel, Miskolci Egyetem • University of Miskolc
szerkesztő, kiadó, kiadásért felelős személy • editor, responsible publisher • litikum@litikum.hu

Viola T. Dobosi • T. Dobosi Viola, Magyar Nemzeti Múzeum • Hungarian National Museum
szerkesztő • editor • litikum@litikum.hu

Király Attila • Attila Király, Eötvös Loránd Tudományegyetem • Eötvös Loránd University
szerkesztő, technikai szerkesztő • editor, technical editor • attila@litikum.hu

Kiadó • Publisher – Kőkör Kerekasztal, Lithic Research Roundtable

A kiadó székhelye • registered office – H-1088 Budapest, Múzeum Krt. 4/B

Honlap • homepage – <https://www.litikum.hu> • Email – litikum@litikum.hu

A kiadvány a Creative Commons [Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább!](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használható fel. A mű szabadon használható, terjeszthető és sokszorosítható az eredeti szerző és forrás megjelölése mellett. A feldolgozott, átalakított származékos mű az eredeti licenzfeltételekkel terjeszthető.

This volume is available through Creative Commons [License Attribution-Noncommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/). You are free to copy and redistribute the material in any medium or format, and transform the material, under the following terms: You must give appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made. You may not use the material for commercial purposes. If you remix, transform, or build upon the material, you must distribute your contributions under the same license as the original. © ⓘ ™

TARTALOM • CONTENTS

Szudán korai kőkora egy szakóca tükrében (Earlier Stone Age of Sudan in the light of a large cutting tool) Király, Attila	5
Tata-Porhanyó-bánya 2012-ben (Tata-porhanyó-bánya in 2012) T. Dobosi, Viola	23
Nyílt színi Szeletien telep Szécsénke-Kis-Ferenc-hegyen (Open-air Szeletian site at Szécsénke-Kis-Ferenc-Hegy) Péntek, Attila; Zandler, Krisztiána	41
Acsa-Rovnya: új eredmények (Acsa-Rovnya: new results) T. Dobosi, Viola	55
SzeleStra: új rétegtani kutatások a Szeletien kultúra névadó lelőhelyén (SzeleStra: new stratigraphical research at the eponymous site of the Szeleta culture) Mester, Zsolt; Szolyák, Péter; Lengyel, György; Ringer, Árpád	67
A gravetti telepek topográfiája (Topography of Gravettian sites) T. Dobosi, Viola; Holl, Balázs	73

Acsa-Rovnya: új eredmények

T. Dobosi Viola

Kivonat Az első terepbejárások és a két ásatás (2001 és 2004) leletei után 2007-ben Péntek Attila ajándékként nagy mennyiségű régészeti leletanyag került be a Magyar Nemzeti Múzeumba Acsa-Rovnya lelőhelyről. A publikáció (Dobosi 2008) óta megismert új nyílt színi aurignaci telepek eredményei alapján újraértékeljük a lelőhelyet.

Abstract **Acsa-Rovnya: new results**
After the initial surveys and two seasons of excavations (2001 and 2004), in 2007, Attila Péntek donated a huge amount of lithics from the Acsa-Rovnya site, to the Hungarian National Museum. Since the first publication (2008), new Aurignacian open-air localities were discovered at the site. We made a re-evaluation of the site, in the light of the new data.

Kulcsszavak Aurignacien, levélhegy, nyílt színi telep

Keywords Aurignacian, leaf point, open air site

Szerző • Author T. Dobosi Viola - Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16..

Hivatkozás • Cite as T. Dobosi, V. (2013). Acsa-Rovnya: új eredmények (Acsa-Rovnya: new results). *Litikum* 1:55–65. <https://doi.org/10.23898/litikuma0004>

Kézirat történet • Article history Érkezés | Received: 2013. 10. 10. Elfogadás | Accepted: 2013. 10. 15. Közzététel | Published: 2013. 10. 15.

Jogok • Copyright © Az egyes szerző(k). Ez egy nyílt hozzáférésű publikáció, amit a Creative Commons 4.0 licenye véd. A termék szabadon használható, terjeszthető és sokszorosítható az eredeti szerző és forrás megjelölése mellett. | This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

1. Bevezetés

A korai felső paleolitikum időrendi kereteinek, éghajlati eseményeinek, ökológiai hátterének és mindezek nevezéktanának gazdag a szakirodalma. A bőséges választékból következően nehezen kihámozható egy-egy kisebb területre és rövidebb korszakra vonatkozó, egyedi alkalmazású, éppen érvényes terminológia, és ha mégis, nehéz ezeket szinkronizálni.

Adódhat ez az adatok hiányából, egyenetlen megoszlásából, kissé nagyvonalú kezeléséből, a publikáció hozzáférhetetlenségéből. Adódhat abból, hogy az események nem szinkronizálhatók, a globális klímaváltozások földrajzi régiókon belül is máskor és másképpen jelentkeznek. A helyi földfelszíni adottságok egy-egy globális éghajlati esemény hatását késleltetik vagy befolyásolják (tengerszint feletti magasság, tengerszintől való távolság stb).

Ezek a nehézségek nemcsak az ökológiai háttér, hanem a régészeti események időrendjének és helyének rekonstruálását is akadályozzák. A felső paleolitikum megjelenésének idejéről, helyéről és folyamatáról még sokáig nem várható egységes álláspont kialakulása. Az elméletek két alaptéoria (vagy ezek különböző kombinációi) köré csoportosíthatóak.

Az első szerint egy progresszív neandervölgyi népség középső paleolitikus kultúrája fejlődött át felső paleolitikussá. J. Svoboda a szeletai kultúra kialakulásában nagy szerepet

szán a középső-felső paleolitikum át-mentén végighúzó helyi fejlődési trendeknek (*local development trends across the Middle-to-Upper Paleolithic transition*). Amíg meg nem bizonyosodunk afelől, hogy az Emiro-Bohunicien és más, középső és felső paleolitikum közötti átmeneti (*transitional*) ipar gazdája anatómiailag hova tartozik, addig nem mondható bizonyossággal, hogy az aurignaci népség volt az első modern ember Európában (Svoboda 2003). Ezt a tábort erősíti Ringer Á., aki a bábonyi (Eem interglaciális korú) kultúra csaknem folyamatos fejlődését továbbvezeti a fejlett szeletai kultúráig (Denekamp interstadiális) (Ringer 2002a: Fig. 2b). A középső paleolitikum felső paleolitikummá fejlődésének lehetősége mindkét szerzőnél a levéleszközös iparokra érvényes (bohunici, bábonyi).

A második elmélet az aurignaci kultúrát érinti. Ez a korai felső paleolitikum másik nagy kultúrája, amelynek kialakulásáról határozott véleményt képviselnek a levantei elmélet hívei. Az aurignaci technológiai innováció először a keleti Mediterráneumban tűnik fel, a korai sapiensek érkezésének feltételezett útvonalán. „...the Aurignacian can no longer be considered a unique, abrupt phenomenon. It consists, in contrasts, of a complex of successive and distinct influences, arising from a powerful and specific eastern core area” (Kozłowski-Otte 2000: 529).

A Djindjian et al. (2003) szintézisében felsorakoztatott adatok ezt az elméletet igazolják. Bár a kronológiai adatok szerint a bevezető (*initial*) aurignaci Európa több részén kortárs

volt a középső paleolitikum késői (szilánk alapú) kultúráinak, a megvizsgált 13 európai régióban nem találták nyomát az aurignaci „0” (*initial vagy proto-*) és a késő mousteri közötti átmenetnek. Még a topográfiaileg ideális helyen fekvő, legteljesebb rétegsorral rendelkező Bacho Kiro-barlangban sem.

A tipológiailag-technológiailag kikristályosodott kultúra a Balkánról két irányban terjed. Északkelet felé egészen a Donkanyarig (Kostienki), nyugatra a Közép-Duna-medencéig útba ejtve rövid időn belül eljut az Ibériai-félsziget nyugati szegélyéig (Djindjian et al. 1999: 162).

W. Davies – hasonlóan a Mussi és Roebroeks (1996) szerinti felső paleolitikum-beosztáshoz (EUP, MUP, LUP) – a sok, egy-egy lelőhelyhez köthető helyi fácies fölé egy általánosabb kategóriát rendel. Beosztása egyszerűsít, ám áttekinthető, mert a kultúrák lényegére fókuszáló, nagy területekre érvényes feltételekhez köti a csoportosítást. Két fázisú modelljében a régészeti bizonyítékok mellett fontos elem a pionír (*pioneer*) és a kifejlett (*developed*) aurignaci életmód megkülönböztetése. Míg a korai szakasz a csoportok nagy mobilitásával hozható kapcsolatba (*could be attributed to high group mobility*), addig a fiatalabb szakaszra egy adott terület intenzív, kevésbé mobil, inkább helyhez kötött (*residential*) használata jellemző (Davies 2001: 213).

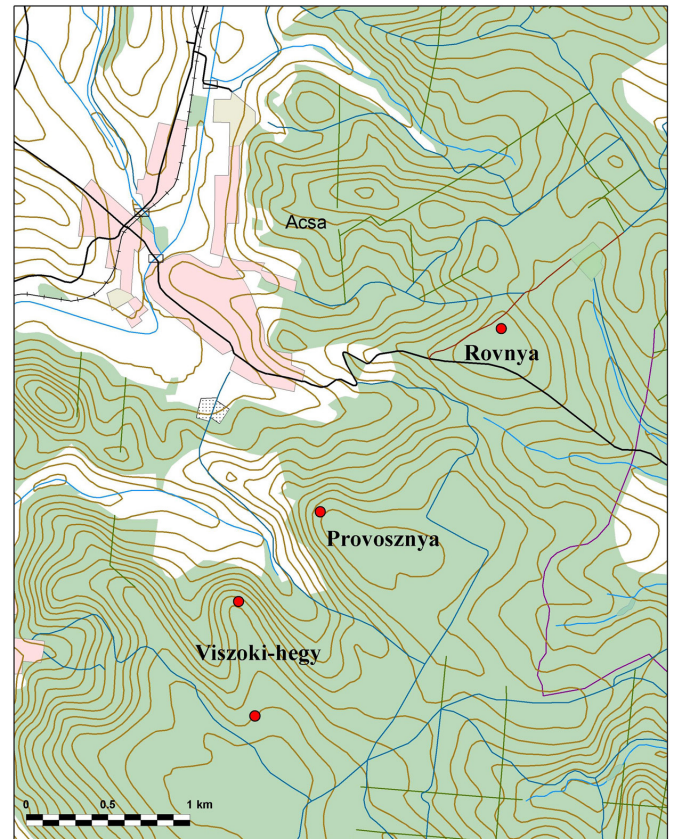
Az aurignaci jelenléte Magyarországon pontosan száz éve bizonyított, Hillebrand Jenő ásatása az Istállós-kői-barlangban 1911-ben kezdődött.

Közismert kutatástörténeti tény, hogy ebből a száz évből mintegy kilencvenben két barlangi lelőhely képviselte a hazai aurignaci kultúrát: Istállós-kői- és Pes-kő-barlang (Davies pionír csapata). Kőanyaga generalizált felső paleolitikus pengeipar, a klasszikus aurignaci típusok nélkül (Vértes 1965). A lelőhelyek kulturális besorolásához a kultúra-specifikus csonthegek nyújtottak biztos alapot. A két barlang nagy ásatásai óta (Vértes 1955) több fontos részegység revíziója és egy projekt keretében rétegtisztázó ásatás jelentett előrelépést (Dobosi 2002; Ringer 2002b; Vörös 1984; 2003–2004).

A nyílt színi aurignaci lelőhelyek hazai hiánya a magyar-szlovák határtól néhány kilométerre északra gyöngyfüzérszerűen sorjázó lelőhelyek (Kaminská 2001) ismeretében sokáig érthetetlen volt. Az elmúlt tíz évben megkezdjük a hiánypótlást. Itt kell megjegyezni, hogy az összefoglaló aurignaci publikációkban a hazai lelőhelyek nem szerepelnek érdemiük szerint. Néhány települési jelenség és lelet igényt tarthat a szakemberek nagyobb figyelmére: a barlangi medveboc combcsontjából készített, sok támadást megért furulya (újrafeldolgozása: Horusitzky 2003), a kultúrtörténeti jelentőségű, 2–3 cm hosszú, hasított alapú csontnyílhegyek, faragott csontékszerkek, a kövekkel körberakott, *in situ* kiemelt tűzhely önmagában, muzeológiai szempontból is különlegesség.

2. Kronológia

A hazai aurignaci lelőhelyek – nevezetesen a két barlangi lelőhely – abszolút korát illetően a közel száz év alatt nem jutottak megegyezésre sem a hazai, sem a külföldi kutatók.

1. ábra. Acsa falu határa az ismert lelőhelyekkel. // **Figure 1.** The vicinity of village Acsa with the archaeological sites known today.

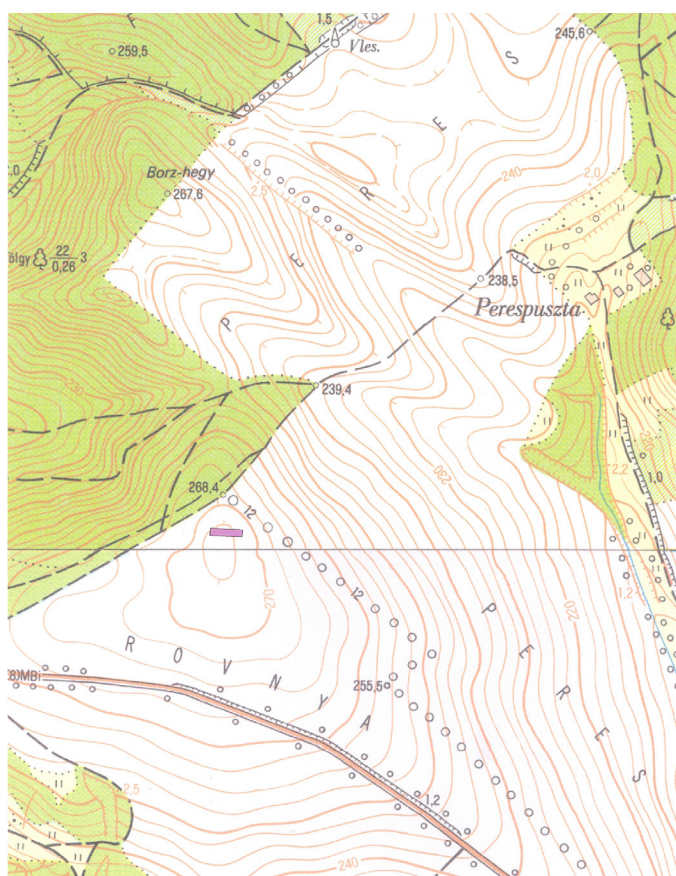
A legfrissebb hazai adatokat a Ringer Á. vezette Istállós-kői-projekt eredményezte.

A fiatalabb, felső kultúrréteg (Vértes László aurignaci II-je) 28–32 ezer év között (Adams 2002: 54; Ringer 2002b: 51) az Arcy–Stillfried B interstadiális időszakával párhuzamosítható. Ez az adat illeszkedik az aurignaci kultúra általánosan elfogadott kronológiai rendszerébe.

Az alsó kultúrréteg hasított alapú csonthegekkel jellemzett aurignaci I-ének korát Adams (2002: 54) 33 ezer év körülire valószínűsíti, míg Ringer (2002b: Fig. 2) archeosztratigráfiai megfontolásokból 44 ezer év körülire datálja (Moershoofd interstadiális).

Andornaktálya lelőhelyének abszolút kora az interpleniglaciálisból $30\,180 \pm 330$ BP (Budek, Kaliczki 2003–2004: Fig. 3). A vertikálisan szórt leletanyag Hevesi és Ringer (2003–2004: 143) szerint fiatalabb az Arcy–Stillfried B interstadiálisnál. Ez a vélemény rétegtanilag indokolt lehet, ám így az aurignaci kultúra két fázisának szélső időrendi adatai közötti csaknem 20 ezer esztendő kissé hosszúnak tűnik. Egyrészt a kultúra vándorlási üteméhez képest sok, másrészt a hazai – elsősorban barlangi – lelőhelyek kevés és aszimmetrikus összetételű lelet-anyagai nem töltik ki az aurignaci két kronológiai fázisa által így közrezárt időtartamot.

Az acai kultúrrétegből vett faszénminta mérése vaskori eredményt adott (Deb-9672: 2240 ± 40 BP; kalibrálva Kr. e. 380–340).

2. ábra. A dombtető az ásatási alapvonalal. // **Figure 2.** The hilltop with the excavated area.

Két kortárs kultúrával való kapcsolat jöhet számításba. A gravetti csoportok első hulláma bizonyosan kapcsolatba került a fiatalabb aurignaci népeiséggel. Az Istállós-kői-barlangban előkerült kvarcporfir levéleszköz volt évtizedekig a bizonyíték a kapcsolatra a Bükk keleti felén élő szeletai kultúrával. A kérdés, hogy csak szoros kortársak voltak vagy tényleges kapcsolat is volt a két kultúra között, egyelőre nem lezárt. Az Acsán előkerült kvarcporfir levéleszközök két dolgot bizonyíthatnak. A két kultúra közötti kapcsolatot a távolabbi, nyílt színi telepekre is kiterjedt, illetve – ami fontosabb – az import és helyi nyersanyagból készített bifaciálisok szervesen illeszkednek az aurignaci eszközkészletbe.

3. Topográfia

Az eddig aurignacinak meghatározott/publikált (e kérdésben változások várhatók: [Markó 2010](#)) lelőhelyek közül a barlangok adtak, kiválasztásuk, birtokba vételük csak kevésbé igény, szándék vagy hagyomány kérdése. A hegyvidék belsőjében a két „aurignaci” barlang abszolút és a völgytalptól mért relatív magassága is jelentős (Istállós-kői-barlang 609 m, Pes-kői-barlang 745 m tengerszint felett). Néhány, különböző aspektusból (nyersanyaghasználat, sztratigráfia, tipológia) újraértékelt egyedileg leletet különböző helyzetű barlangokból még ehhez a kultúrához sorol [Mester \(1994\)](#).

A Szeleta fekvése hasonló Istállós-kői-barlangéhoz, míg több levéleszközös barlang a völgytalpnál alig magasabban nyílik. Törvényszerűséget egyelőre nem tudunk kimutatni.

A nyílt színi telepeink helye már tudatos választás a környék közel azonos adottságú helyszínei közül. A lelőhelyeink az Északi-középhegység déli peremén, hasonló orográfiai-topográfiai helyzetben kerülnek elő.

Az andornaktályai lelőhely a Bükk patakvölgyekkel szabdaltnál déli lábán, egy 191 méter magas, meredek oldalú völgyekkel szeparált domb tetején helyezkedik el ([Kozłowski–Mester 2003–2004](#)). A Mátra déli peremén, Nagyréde határában, 187–200 méter magas dombtető két pontján 200 típusos eszköz került elő, amelynek 57%-a vakaró, s ezeknek 30%-a klasszikus aurignaci típus ([Lengyel et al. 2006](#)). Galgagyörk lelőhelye a Cserhát déli peremén, a Galga-völgy keleti oldalán, egy 235–240 m magasságú gerincen található ([Markó et al. 2002](#)). A Miskolc-Hársányi úti elágazásban feltárt lelőhely ([Ringer 2001: 100](#)) feldolgozás alatt áll.

4. Fauna és flóra

A nyílt színi lelőhelyeken a kultúrreteget beágyazó erősen kötött, gyeses agyag nem őrzi meg a csontot, még a fogzománcot sem. Az acsai tapasztalatokhoz hasonlóan számolnak be a néhány kilométeres körzetében végzett más paleolitikus lelőhelyek ásatásain is ([Markó A. információja](#)), ahonnan szintén nem publikáltak faunát vagy flórát.

A barlangi lelőhelyek viszont gazdagok faunamaradványokban. Az Istállós-kői-barlang egy középső Würm / interpleniglaciális kori faunaszakasz névadója, amelyet mintegy 70 régészeti és paleontológiai lelőhelyről ismerjük. A névadó barlang vadászott állatfajai között dominál a barlangi medve. A növényevők közül a sztyeppe-környezetet az *Equus*, a *Bison* és a *Rangifer*, a hegyi környezetet a *Capra* és a *Rupicapra* képviseli, és jelentős a *Cervus aránya* is. A ragadozók listáját a farkas és a róka vezeti ([Vörös 1984: 23](#)).

A faszenek vizsgálata részben nem történt meg, részben anthrakotómiai vizsgálatra alkalmatlanok voltak. Az Istállós-kői-barlang két kultúrretegének értékelhető faszenei között dominálnak a fenyők (*Pinus cembra* és *Larix-Picea* csoport), csak az arányuk módosul. Újabb vizsgálatok szerint a fenyőfélék aránya nemcsak az idővel, de ugyanazon az időszakon belül a Kárpát-medence északi és déli területei között is változik ([Rudner–Sümegei 2001: 177](#)). Az alföldi mélyfúrásokban csak nehezen kimutatható interpleniglaciális idején a Kárpát-medence fás vegetációját a maihoz hasonló összetételű vegyes lombhullató erdők jellemzik. A pollenek belső arányának eltolódása sokkal inkább a napfényes órák számának és a csapadék mennyiségének, semmint a hőmérséklet változásának a függvénye ([Járainé Komlódi 2000](#)).

5. A telepek funkciója

Azoknak a barlangi lelőhelyeknek, ahol a hazaiakhoz hasonlóan túlsúlyban vannak vagy kizárólagosak a csont-hegyek, a funkciója a meghatározó: elejtőhelyek (*kill site*) vagy rövid ideig használt vadásztanyák (*short term hunting residence*). Az Istállós-kői-barlangból előkerült csontanyag rétegenkénti kiértékelése fajra, nemre, korra és testrégiókra nézve

Időpont / Date	Személyek / Persons	Tevékenység / Activity	MNM leltár / HNM inventory
1990-es évek	Béres S., Péntek A.	gyűjtés	-
2000. dec.	Béres S., Biró K., Dobosi V.	terepbejárás	Pb 2001/1–28
2002. aug.	Dobosi V.	ásatás, gyűjtés	Pb 2003/764–797 és Pb 2009/1.1–215
2002. ősz	Homola I.	terepbejárás	Pb 2003/756–763
2003	Béres S., Péntek A.	ajándékozás	Pb 2003/346–755
2004. aug.	Dobosi V.	ásatás	Pb 2006/1–111
2007	Péntek A.	ajándékozás	Pb 2010.6.1–93

1. táblázat. Acsa-Rovnya lelőhely kutatásának állomásai. // **Table 1.** Acsa-Rovnya research history. Activities: gyűjtés - collection, terepbejárás - field-walking survey, ásatás - excavation, ajándékozás - donation.

támpontot nyújt a vadászat lehetséges idejére és a zsákmány hasznosításának módjára vonatkozóan is (Vörös 1984).

A csonteszközök tipológiai változatosságát korlátozza az a tény, hogy a késztermék elsősorban a nyersanyag anatómiai alakjától függ. Így egy célszerű őskőkori eszköz formáját meghatározó igény – hagyomány – egyéni készség mellé egy további tényező adódik. A kő szabadabban formálható. A tipologizálásban jelentkező nehézségek egyik megoldási lehetősége Albrecht et al. (1972: 82–83) alapján: „*This seems to indicate that we are dealing with distinct local projectile point population*”. A kőeszközök tipológiai támogatása nélkül így tág tere nyílik a kulturális csoportosításoknak, és ezek összehangolásának az esélye kisebb.

Kozłowski és Otte (2000: 521) más magyarázatot ad: „*Some special technical innovations, such as bone points could have spread independently across cultural entities by exchange or contact*”. A megfigyelés vonatkozhat általában a csonthegyekre, ám a hasított alapú hegy kultúra-specifikus, köztudottan nem tartozik a sikeres, több kultúrán keresztül karriert befutott innovációk közé.

Elméleti kérdés, ugyanakkor fontos gyakorlati következményei vannak annak, hogy egy kultúra teljes eszközkészletének melyik részegysége kap prioritást egy lelőhely kulturális besorolásánál. A barlangi lelőhelyek hasított alapú csonthegei mellé megjelent a nyílt színi lelőhelyek aurignaci kőeszközkészlete. Új problémákat generált, hogyan illik össze a két, külön-külön tipikus elem (kő és csont), s a kettőnek mi a kapcsolata a levéleszközökkel.

Hogyan lehet feloldani a leletanyag aszimmetriáját? A tipikus kőeszköz nélküli „csonthegyes” és a csonthegyek nélküli „köves” aurignaciak elkülönülésének lehet-e valamilyen eddig nem ismert magyarázata?

Külső okokra, a beágyazódás körülményeire vezethető-e vissza, hogy a nyílt színi lelőhelyeken megsemmisültek a szerves maradványok, a barlangokban viszont megmaradtak a kőeszközök (bár nem illenek oda)?

A telepek egyszerűen általános és speciális funkciók szerint különülnek el? Barlangjaink vadásztanyák fegyverekkel, nyílt színi lelőhelyeink nagy kiterjedésű általános funkciójú telepek a mindennapi szükségletek kielégítésére alkalmas kőeszközkészlettel, csonteszközök nélkül?

Sikeresen összekapcsolni egy általános és egy speciális funkciójú telepet, s megrajzolni egy közösség által lakott körzetet, használt/kisajátított territóriumot ilyen kevés számú lelőhely és adat esetén nem lehet. A két ismert, egymáshoz legközelebbi, ám még így is legalább 25 km-re lévő, különböző funkciójú lelőhely, az Istállós-kői-barlang és Andornaktálya közötti közvetlen kapcsolatot feltételezni nem reális.

6. Acsa-Rovnya

A Cserhát az Északi-középhegység legalacsonyabb tagja, legmagasabb pontján a 600 métert is alig éri el. Változatos, szabdalt, meredek lejtőkkel és szurdokokkal határolt platói mégis középhegységi jelleget kölcsönöznek a táj-egységnek.

Acsa a Galga-völgy kis települése, a szabályozott mederben folyó patak keleti, bal partján. A falu annak az 50–60 négyzetkilométeres területnek a nyugati szélén fekszik, ahol a gazdag hidrotermális nyersanyagforrások kiaknázására az őskőkorból műhelyek telepedtek (Csongrádi-Balogh, Dobosi 1995). A patakot mindkét oldalon kísérő dombokon számos középső és felső paleolitikus kultúra leletanyaga gyűjthető (Markó-Péntek 2003–2004). Acsa határában is több lelőhelyet ismerünk (1. ábra). Mennyiségileg, minőségileg, kulturálisan ezek közül a legfontosabb Rovnya.

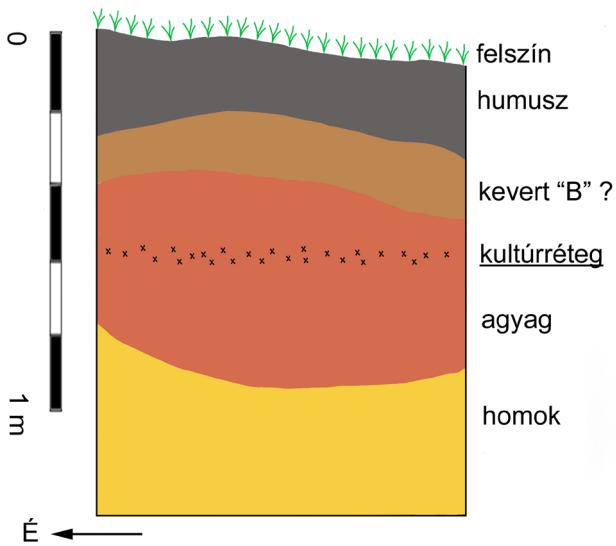
A falutól keletre emelkedő, 270 m magas, lapos dombtető északi oldalán, a plató legmagasabb pontján túl sűrűsödnek a leletek (Dobosi 2008) (4. ábra).

A 2002. és 2004. évi hitelesítő ásítás során feltártunk összesen 70 négyzetmétert: 5 észak-déli irányú 10 négyzetméteres kutatóárkot a leletkoncentrációk helyén, illetve a kutatóárkokhoz nyugatról csatlakozva egy 20 négyzetméteres szelvényt (1. táblázat és 2. ábra).

6.1. Sztratigráfia

A 6.szelvény keleti falánál 1,4 méterre mélyítettük a szelvényt. Rétegsora a következő (6. ábra):

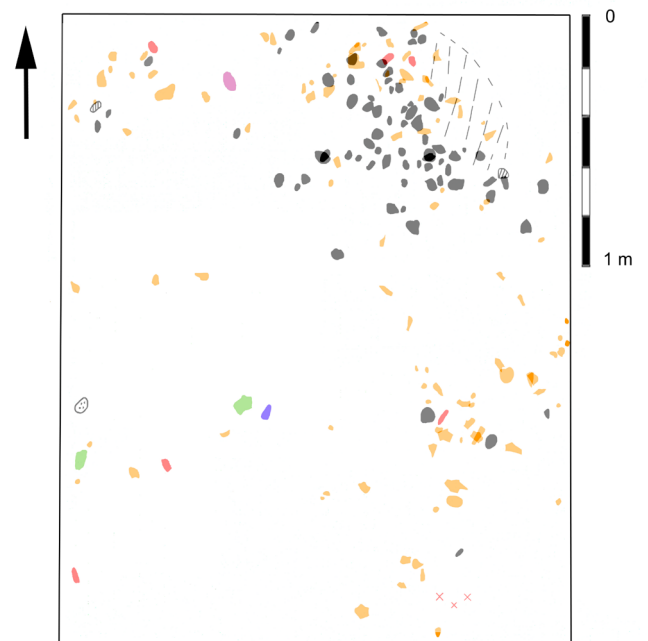
- 25–30 cm egyenetlen felszínű, évtizedek óta folyamatosan művelt humusz, természetett növények részben elbomlott maradványaival;
- 12–15 cm kevert „B” szint;
- 40–60 cm sárgásan induló, fokozatosan sötét vörösre váltó, enyhén teknős aljú, agyag;
- homok, amit 30–35 cm mélységig követtünk (3. ábra).

3. ábra (balra fent). Ásatási nehézségek.
 4. ábra (jobbra fent). Acsa-Rovnya, a dombtető látképe.
 5. ábra (jobbra középen). Ásatási felszín.
 6. ábra (balra lent). Acsa-Rovnya rétegsora.
 7. ábra (jobbra lent). A két bontási szint összesített alaprajza, 7. szelvény. //

Figure 3 (top left). Excavation challenges.
 Figure 4 (top right). Acsa-Rovnya, view of the hilltop.
 Figure 5 (middle right). Excavation trench.
 Figure 6 (bottom left). Acsa-Rovnya stratigraphy.
 Figure 7 (bottom right). Composite piece-plot of the two excavated technical level, trench 7.

ACSA-ROVNYA
 7. szelvény, összesített alaprajz
 2004

● vakaró ■ hidro/limnokvarcit szilánk
● bifaciális x okker
● andezitkavics ■ árvéső
⊙ ütőkő ■ magkő
⊕ andezit eszköz / kavics határa

Eszköztípus / Tool type	db	%
vakaró / end-scrapers	327	60,9
penge-	150	
szilánk-	102	
magas	18	
hüvelykköröm alakú	7	
orros	12	
kettős	12	
magkó-	7	
vakaró-árvésó	13	
vakaró-kaparó	5	
vakaró-fúró	1	
árvésó / burins	55	10,2
oldalsó, középső	48	
kettős	1	
árvésó-kaparó	4	
árvésó-gyalu	1	
árvésó-fúró	1	
fúró / borers	6	1,1
kaparó / side-scrapers	40	7,5
szilánkon	25	
keresztélű	7	
kettős	8	
bifaciális / bifacial tools	7	1,3
levélhegy	3	
levélkaparó/levéleszköz	2	
félszakóca?	1	
kés	1	
retusált pengék / retouched blades	51	9,5
egyik élén	39	
mindkét élén	2	
csonkított	10	
retusált szilánk / retouched flakes	51	9,5
összesen	537	100,0

Egyéb leletek / other artefacts	db
Penge (ép, töredékes, atipikus) / Blades	154
Magkó és származékai / Cores and core elements	68
magkó	38
magkómaradék	19
magkótalp	8
magkóperem	3
Ütőkő / Hammerstones	2

2. táblázat. Acsa-Rovnya leletei. // **Table 2.** Acsa-Rovnya artefacts.

Az eredeti őskőkori felszín részben bolygatott, szétszántott, a leletanyag zöme nagy területen szétszórva a felszínen és a humuszban volt. Kultúrréteg alacsony leletsűrűségű maradványait az ásatási felület két szélén 35–50 cm, illetve 70–80 cm mélységben találtuk meg. Mintegy 10 méteren 20–30 cm-t mélyült az eredeti felszín a jelenkorhoz képest. Az eszközök, amiket az erősen kötött, vörös agyagban két bontási szintben tártunk fel, 10–15 cm-es vertikális szóródásban jelentkeztek.

Helyenként egy makroszkópiusan is elkülöníthető réteg jelentkezik, amely a felette lévő sárgásbarna és az alatta lévő enyhén gleyes réteg közötti átmenet.

Hagyományos települési felszínről elsősorban a csontanyag, a konyhahulladék teljes hiánya miatt nem beszélhetünk. Az eszközök mellett ütőkövek, nyersanyag-töredékek, szilánkok, gyártási hulladék, andezit darabok és mállott okker- és faszénzemcsék maradtak meg (5., 7. ábra).

6.2. Eszközök

Acsa Rovnya 2011 végéig beletárolt leletanyaga a 2. táblázatban látható.

6.3. Megjegyzések

A szilánkvakarókat leggyakrabban rövid, magas hátú szilánkon készítették. A munkaél megmunkálása meredek, néha karéjos, esetenként előreugró homlokkal. A néhány fúró – a hazai felső paleolitikumban szokott módon – atipikus.

A retusált pengék általában csak részlegesen megmunkáltak. Egyetlen eszközön, egy retusálással völgyelt pengén fedezhető fel a klasszikus aurignaci völgyelésre emlékeztető megmunkálás (Pb 2003/684).

A kaparó-szekció erős (9,5%), ami jellemző a hazai aurignacira (Istállós-kői-barlang aurignaci II.).

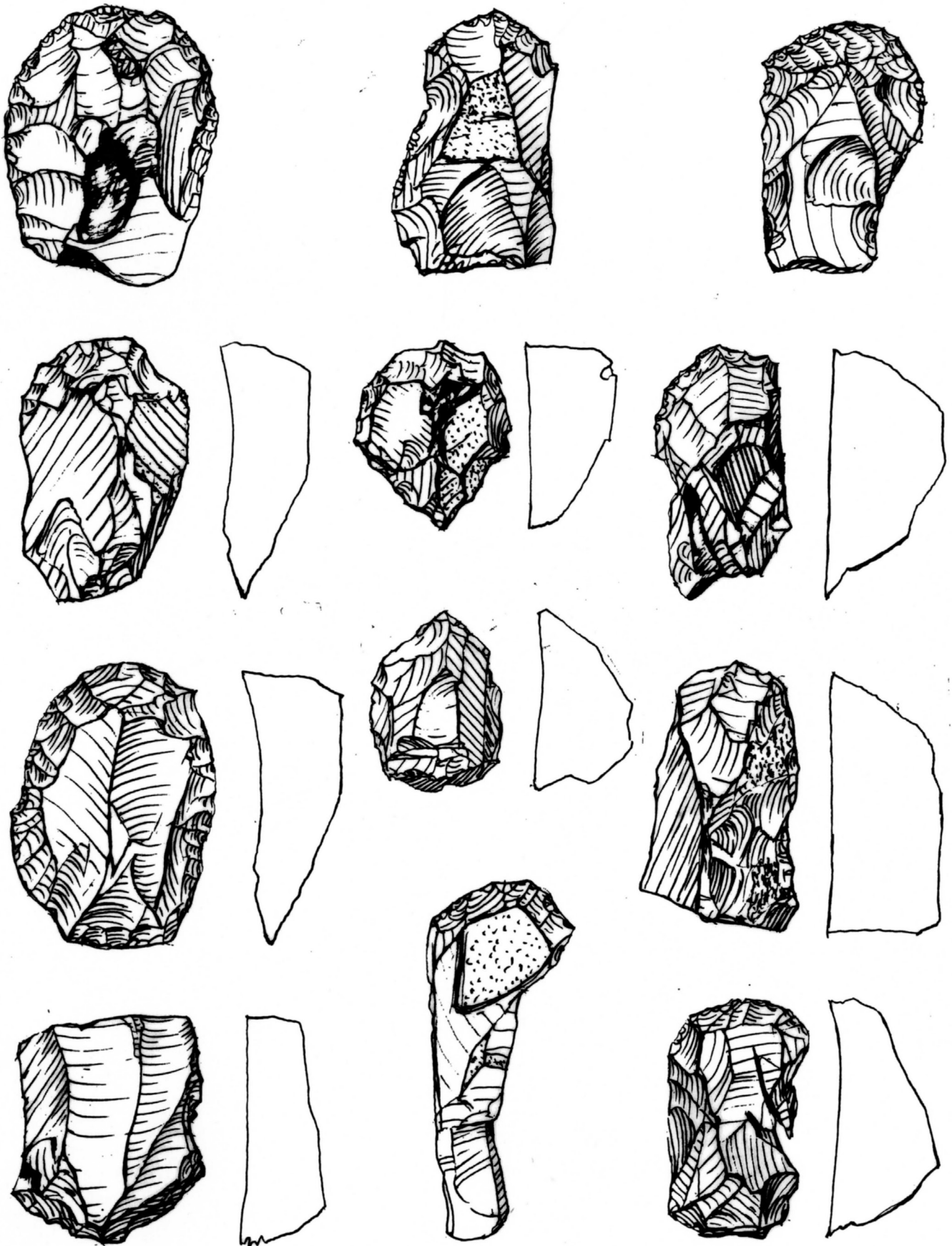
Szintén a középső paleolitikus jellegű eszközcsoporthoz erősi, és a hagyományos típuslistába nem került be:

- egy magas hátú, vaskos kés: plan konvex keresztmetszet, bifaciális megmunkálás, hidrokvarcit nyersanyagú, ltsz. Pb 2003/498;
- egy ívelt élű bifaciális kettős kaparó, hidrokvarcit, ltsz. Pb 2003/523;
- pre-szakóca ferdén csapott bázissal: a cserhádi középső paleolitikumban gyakori típus (Markó A. személyes közlése), ltsz. 2003/757;
- egy rostrocarinata-szerűen megmunkált eszköz, ami az alsó és középső paleolitikus lelőhelyeinken előforduló típus, magas, ívelt hátú, meredeken megmunkált egyik vége lekerekített, másik vége hegyes, ltsz. Pb 2003/763.

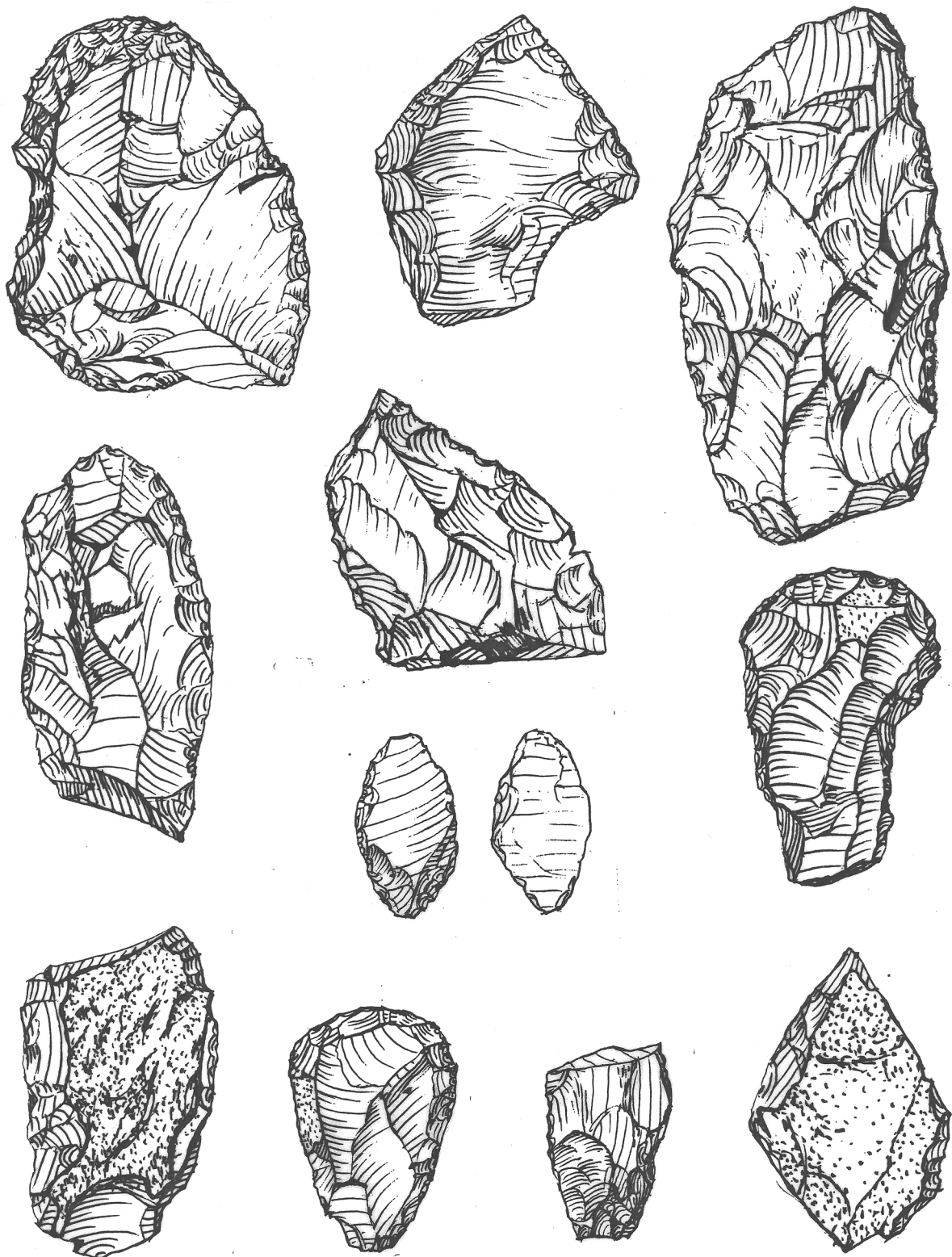
Nem szerepel a felső paleolitikum hagyományos típuslistájában:

- egy törött levéleszközön kialakított sarkos árvésó, ltsz. Pb 2003/507;
- négy kanalas véső, homorúan csonkított pengén, illetve szilánkon, ám a csonkított munkaél nem az eszköz lapjának síkjában helyezkedik el, ltsz. Pb 2003/522, 542, 672, 699;
- egy vállas, proximális végén csonkított szilánk, ltsz. Pb 2003/675.

A szilánkok között sok a pengeszerű darab, ami a nyersanyag egyenetlen minőségének a következménye. Számos részlegesen retusált vagy egyéb módon megmunkált, alkalmi eszköz van a szilánkok között.

8. ábra. Vakarók. // Figure 8. End-scrapers.

9. ábra. Bifaciális eszközök. // Figure 9. Bifacial tools.

6.4. Technológia

A szilánkok, a pengék és az eszközök proximális vége gyakran keresztben csapott, amely technikai fogás a csonkítást helyettesítheti. Ezt a megoldást ismerjük a középső paleolitikus (bábonyi) leletegyüttesekből is.

A megmunkálás zömmel hagyományos, de van inverz és váltó (*altern*) retus is.

A bifacialitás nem a klasszikus aurignaci sajátja. Az acsai iparban a kétoldali megmunkálás szorítkozhat mindkét él mindkét oldalára, de lehet mindkét lap teljes felületének retusálása. A bifaciális technológiát átvehették vagy megörökölhették a hagyományos Szeleta-nyersanyaggal együtt is. A helyi nyersanyagból (és feltehetően a kvarcporfirból is) helyben készített bifaciálisok azt bizonyítják, hogy a típust és technikát sajátjukként kezelték, ha nem is a fejlett szeletai színvonalán.

Ugyanígy különbség mutatkozik a kiváló minőségű radiolaritból és a helyi hidro/limnokvarcitből készült magas vakarók kivitelezésének színvonala között.

Az eszközegettest színesíti néhány speciális típus-kombináció. Acsa-Rovnya lelőhely nyersanyag-spektruma változatos, ám semmi olyan extra nyersanyag eddig nem került elő, ami ne lenne általános a hazai felső paleolitikumban (3. táblázat). A lelőhely tágabb környékéről megismert őskőkori lelőhelyeken túlnyomó arányban van jelen a korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló helyi hidro/limnokvarcit. A hazai viszonylatban „sűrűn” benépesült vidék egyik legfőbb vonzereje éppen a nem túl kiváló nyersanyag lehetett.

Amennyiben a közelebről meg nem határozott kovát nem a környékbeli idős teraszok kavicsából gyűjtötték, a vulkanikus vidéken mindenképpen távoli eredetű, csakúgy mint az erratikus tűzkő. A radiolarit minden színváltozata jelen van a leletanyagban: sárga, májbarna, zölden márványozott, hússzínű krétás szegéllyel, szürke. Ki kell emelnünk a szintén távolsági obszidiánt, amely a Kárpát-medence északkeleti részén lévő előfordulásától már a középső paleolitikum óta nagy távolságokra eljutott.

A jól lokalizálható üveges kvarcporfirt, mint nyersanyagot hozták a telepre: gyártási hulladék, szilánk is előkerült. Szemben a korábbi elképzeléseinkkel, amikor is a szeletai kultúrának exkluzív jogokat biztosítottunk, ez a nyersanyag egyike annak a néhány kőzetfajtának, amelyiket a felső paleolitikum valamennyi kultúrájának valamennyi fázisában ismerték és használtak. Ez a nyersanyagbázis a korszak nagy közös értéke. Kérdés, hogy az ismereteket átadták/átadhatták-e közvetlenül, vagy újra és újra felfedezték a természeti erőforrásokat. Az andezit pattintott kőszköz-nyersanyagként való előléptetése az utóbbi évtized eredménye. Az előítéletek leküzdésében a gyarapodó hazai tapasztalatokon kívül a korolevoi andezit ipar játszott döntő szerepet. Az itteni andezit minősége, megmunkálhatósága nem éri el a korolevoi színvonalát. Felszíne erősen patinásodik, a megmunkálás nyomai, a retusálás negatívjainak pereme elsimul, legömbölyödik. A kultúrrétegbe a megmunkálatlan görgeteg, kavics

Nyersanyag / Raw material	db	%
Hidro/limnokvarcit / Hydro- and limnic quartzite	7141	96,63
Kvarcporfir / Quartz porphyry	64	0,87
Radiolarit / Radiolarite	111	1,50
Obszidián / Obsidian	6	0,08
Kova / Flint	14	0,19
Nummuliteszes kova / Nummulitic flint	2	0,03
Tűzkő / Silex	4	0,05
Andezit / Andesite	33	0,45
Homokkő / Sandstone	15	0,20
Összesen / Total	7390	100,00

3. táblázat. A nyersanyagok megoszlása a leletanyagban. // Table 3. Raw material distribution

mm	db	%
10–19	9	1,53
20–29	120	20,37
30–39	201	34,13
40–49	153	25,98
50–59	66	11,21
60–69	21	3,57
70–79	5	0,85
80–89	7	1,19
90–99	6	1,02
100–110	1	0,17
Összes	589	100,00

4. táblázat. Hosszúsági csoportok: összes eszköz és penge. // Table 4. Length classes: tools and blade debitage

Hosszúság-szélesség %	darab
100–66	324
66–50	166
50–33	103
33–25	21
25–20	7
20–16	3
Összesen	624

5. táblázat. Az eszközök hosszúság-szélesség aránya. A százaléértékek azt mutatják, hogy a szélesség hány %-a a hosszúságnak. Minél több az 50%-nál magasabb érték, annál zömökebb az ipar. Az 50 %-nál alacsonyabb érték, karcsúbb (hosszabb mint széles) eszközöket jelent. // Table 5. Length-width ratio among tools. Frequent >50% values denote a 'plump' industry.

	Nagy-réde I*	Nagy-réde II*	Andornak-tálya**	Acsa
Összes db	112	79	106	536
Vakaró %	59,0	54,4	58,5	61,0
Árvésó %	11,0	6,3	15,1	10,2
Kaparó %	7,1	2,5	16,0	7,5
Bifaciális %	-	-	-	1,3
Retusált penge, szilánk %	21,0	1,3	14,0	18,6

(*Lengyel et al. 2006) (**Kozłowski et al. 2009)

6. táblázat. Nyíltzíni aurignaci lelőhelyek típus spektruma. // Table 6. Tool spectra on open-air Aurignacian sites

10. ábra. Bifaciális eszközök. // Figure 10. Bifacial tools.

nyersanyagként került be. A geometrikus homokkötőredékek (szelet, gúla, hasáb) feltehetően egy (?) nagy kerges görgeteg részei.

6.5. Metrikus adatok

Az eszközkészlet 80%-a 20 és 49 mm közé esik (4. táblázat). Az eszközkészlet átlaghosszúsága 40,3 mm. Az eszközkészlet szélessége a hosszúságnak 58,3%-a (4. táblázat). Az ipar kifejezetten rövid, zömök. Hosszúsági méretcsoportjait illetően eléggé standardizálódott, bár a nyersanyagbőség lehetővé tette volna a „pazarlást”.

7. Összehasonlítás

Annak a négy hazai nyílt színi aurignaci lelőhelynek a típusmegoszlása, ahol a legtöbb eszköz gyűlt össze a 6. táblázatban látható. Nagyréde II. valamivel a statisztikus határérték alatt marad, százalékos értékei legfeljebb tájékoztató jellegűek. A típuscsoportok közül a vakarónak az eszköze gyűttesen belüli aránya mondható kultúra-specifikusnak. Az árvésők és vakarók egymáshoz viszonyított aránya is jellemző. A Nagyréde II. felület kis mennyisége is indokolhatja a kaparó, árvéső, retusált penge csoportban mutatkozó eltérő, a többi lelőhelyhez nem illeszkedő értékeket. Az eddig megismert lelőhelyek közül egyedül Acsán kerültek elő hidro/limnokvarcitból készített levéleszközök (10. ábra).

8. A lelőhely kulturális besorolása

A természettudományos kísérőanyag és a csonthegek hiánya, valamint a hibás 14C adat következményeként csak tipológiai-technológiai érvek alapján kísérrelhetjük meg a kulturális besorolást.

Hiányzik az aurignaci idősebb szakaszára (archaikus fázis: Bánesz 1993; Aurignacien ancien: Djindjian et al. 1999; Proto-Aurignacien: Kozłowski–Otte 2000; pioneer szakasz: Davies 2001) jellemző Krems-Dufour típusú, vagy más, finom peremretussal megmunkált mikropenge vagy hegy.

Hiányoznak a mélyen völgyelt/karcsúsított (*étranglé/strangulated*) pengék. Hiányoznak a gravetti eszközök, s a laminarizáció alacsony mértéke nem éri el a hagyományos penge standardot (a hosszúság a szélességnek minimum kétszerese).

A szilánkvakarók nem teljesen azonos kivitelűek a tipikus, magas gerincű (*carinated*) eszközökkel, ezt indokolhatja a nyersanyag zömének minősége is.

A középső paleolitikus típusok, elsősorban a kaparók aránya viszonylag magas, ami jellemző a Kassai-medence aurignaci telepeire is (Kaminská 1990:10). A morva aurignaciban helyenként csaknem középső paleolitikus arányokat ér el: pl. Vedrovice II-ben 24,4% (Svoboda et al. 1994:124).

Kapcsolat feltételezhető a kortárs szeletaival: a részben közös nyersanyagforrás, a bifaciális megmunkálás és a levél-eszközök megjelenése.

A lelőhelyet az aurignaci kultúra fiatalabb fázisába („*Aurignacien récent ou Aurignacien II*” F. Djindjian értelmezésében) soroljuk. Kora a 31 500–30 000 BP-re datálható Arcy interstadiális (Djindjian et al. 1999:165).

Felhasznált irodalom

- Adams, B. 2002. New radiocarbon dates from Szeleta and Istállóskő caves, Hungary. *Praehistoria* 3: 53–55.
- Albrecht, G., Hahn, J., Torke, W. G. 1972. *Merkmalanalyse von Geschosspitzen des Mittleren Jungpleistozäns in Mittel- und Osteuropa*. *Archaeologica Venetoria* 2, Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- Bánesz, L. 1993. Beitrag zur Problematik des Kremsien. *Slovenská archeológia* 41: 151–190.
- Budek, A., Kalicki, T. 2003–2004. Sedimentological and micromorphological studies of T11 section at Andornaktálya. *Praehistoria* 4–5: 145–152.
- Csongrádi-Balogh, É., Dobosi, V. T. 1995. Palaeolithic settlement traces near Püspökhatvan. *Folia Archaeologica* 44: 37–59.
- Davies, S. W. G. 2001. A very model of a modern human industry: new perspectives on the origins and spread of the Aurignacian in Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 67: 195–217. <https://doi.org/10.1017/S0079497X00001663>
- Djindjian, F., Kozłowski, J., Otte, M. 1999. *Le Paléolithique supérieur en Europe*. Paris: Armand Colin.
- Djindjian, F., Kozłowski, J. K., Bazile, F. 2003. Europe during the

- early Upper Paleolithic (40 000–30 000 BP): a synthesis. In: Zilhao, J., d'Errico, F. (eds), *The Chronology of the Aurignacian and of the Transitional Technocomplexes. Dating, Stratigraphies, Cultural Implications. Proceedings of Symposium 6.1 of the XIVth Congress of the UISPP (University of Liège, Belgium, September 2–8, 2001)*. *Trabalhos de Arqueologia* 33, Lisboa: Instituto Português de Arqueologia, 29–45.
- Dobosi, V. T. 2002. Bone finds from Istállóskő Cave. *Praehistoria* 3: 79–102.
- Dobosi, V. T. 2008. Acsa: new open-air Aurignacian site in Hungary. In: Sulgostowska, Z., Tomaszewski, A. J. (eds), *Man – Millennia – Environment. Studies in Honour of Romuald Schild*. Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, 151–159.
- Hevesi, A., Ringer, Á. 2003–2004. The geoarchaeological studies of the site “Zúgó-dűlő” at Andornaktálya. *Praehistoria* 4–5: 141–144.
- Horusitzky, F. Z. 2003. Les flûtes paléolithiques: Divje babe I, Istállóskő, Lokve etc. Point de vue des experts et des contestataires. *Arheološki vestnik* 54: 45–66.
- Járáiné Komlódi M. 2000. A Kárpát-medence növényzetének kialakulása. *Tilia* 9: 5–59.
- Kaminská, L. 1990. Aurignacké stanice v Čečejevciach. *Archeologické rozhledy* 42: 3–12.
- Kaminská, L. 2001. Die Nutzung von Steinrohmaterialen im Paläolithikum der Slowakei. *Quartär* 51/52: 81–106.
- Kozłowski, J., Otte, M. 2000. The formation of the Aurignacien in Europe. *Journal of Anthropological Research* 56: 513–534. <https://doi.org/10.1086/jar.56.4.3630929>
- Kozłowski, J. K., Mester, Zs. 2003–2004. Un nouveau site du Paléolithique supérieur dans la région d'Eger (Nord-Est de la Hongrie). *Praehistoria* 4–5: 109–140.
- Kozłowski, J. K., Mester, Zs., Zandler, K., Budek, A., Kalicki, T., Moskal, M., Ringer, Á. 2009. Le Paléolithique moyen et supérieur de la Hongrie du nord: nouvelles investigations dans la région d'Eger. *L'Anthropologie* 113: 399–453. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2009.04.005>
- Lengyel, Gy., Béres, S., Fodor, L. 2006. New lithic evidence of the Aurignacian in Hungary. *Eurasian Prehistory* 4/1–2: 79–89.
- Markó A. 2010. *Régen ásott barlangi lelőhelyek levél- és csonthegei*. Előadás, Régibb Kőkor Kerekasztal konferencia, Miskolc, 2010. december 3.
- Markó, A., Péntek, A. 2003–2004. Raw material procurement strategy on the Palaeolithic site of Legénd–Káldy-tanya. *Praehistoria* 4–5: 165–178.
- Markó, A., Péntek, A., Béres, S. 2002. Chipped stone assemblages from the environs of Galgagyörk (Northern Hungary). *Praehistoria* 3: 245–258.
- Mester Zs. 1994. *A bükki moustérien revíziója*. Kandidátusi értekezés, Budapest, kézirat.
- Ringer Á. 2001. A Bükk és a Cserehát a felső-paleoliti-kumban. In: Gyenis Gy., Hevesi A., Kordos L., Mester Zs., Ringer Á., T. Dobosi V., *Emberelődök nyomában. Az őskőkor emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levél-tár, 93–101.
- Ringer, Á. 2002a. The chronostratigraphy and palaeo-human ecology of the Middle and Upper Palaeolithic in northeast Hungary, between 130,000 and 10,000 BP. *Praehistoria* 3: 39–46.
- Ringer, Á. 2002b. The new image of Szeleta and Istállóskő caves in the Bükk mountains: a revision project between 1999–2002. *Praehistoria* 3: 47–52.
- Rudner, Z. E., Sümegei, P. 2001. Recurring Taiga forest-steppe habitats in the Carpathian Basin in the Upper Weichselian. *Quaternary International* 76–77: 177–189. [https://doi.org/10.1016/S1040-6182\(00\)00101-4](https://doi.org/10.1016/S1040-6182(00)00101-4)
- Svoboda, J., Havlíček, P., Ložek, V., Macoun, J., Přichystal, A., Svobodová, H., Vlček, E. 1994. *Paleolit Moravy a Slezska. Dolnověstonické studie 1*, Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Svoboda, J. 2003. The Bohunician and the Aurignacian. In: Zilhao, J., d'Errico, F. (eds), *The Chronology of the Aurignacian and of the Transitional Technocomplexes. Dating, Stratigraphies, Cultural Implications. Proceedings of Symposium 6.1 of the XIVth Congress of the UISPP (University of Liège, Belgium, September 2–8, 2001)*. *Trabalhos de Arqueologia* 33, Instituto Português de Arqueologia, Lisboa, 123–131.
- Vértes, L. 1955. Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, 111–131.
- Vértes L. 1965. *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A Magyar Régészet Kézikönyve I.*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vörös, I. 1984. Hunted mammals from the Aurignacian cave bear hunters' site in the Istállóskő Cave. *Folia Archaeologica* 35: 7–31.
- Vörös, I. 2003–2004. Stratigraphy and biostratigraphy of Istállóskő Cave. *Praehistoria* 4–5: 33–76.

